

יאיר זקוביץ

מקראות בארץ המראות

ספריית "הילל בן-חיים"

הוצאת הקיבוץ המאוחד

ספרית הר הצופים

למדעי הרוח והחברה

פרק ב': שיפוט לטובת גיבורו של סיפור הבבואה

סיפורי בבואה מעוצבים במקרים רבים כדי להקל על הקורא לשפוט את דמויות המקרא. ההשוואה בין סיפור המקור לבין סיפור הבבואה תמחיש לקוראת איזו מן הדמויות חיובית מרעותה.

בפרק זה נביא דוגמאות בהן הדמות בספור הבבואה נעלה מזו המעוצבת בספור המקור.

(5) בנות לוט ואביהן במערה (בראשית יט, ל-לח); רות ובעז בגורן (רות ג)

מגילת רות מספרת בשבחה של אשה מואבייה (עובדת היותה מואבייה מודגשת חזור והדגש: א, ד, כב; ב, ב, כא; ד, ה, י) שדבקה בחמותה העבריייה, שבה עמה לארצה אחרי מות אישה, למרות הפצרותיה של החמות, ואף הקימה לה שם וזכר וזכתה לכך שמזרעה יצא דוד המלך. מגילת רות היא איפוא שיר הלל לאשה המואבייה המסורה, הדבקה לאהבה במשפחת בעלה, ולמעלה מזה – בעמו ובאלוהיו (א, טז).

גייגר בספרו המקרא ותרגומיו היה הראשון שראה במגילה – המספרת בשבח המואבייה – כתב פולמוס נגד התפיסה הבדלנית, שדרשה מבני ישראל להימנע מהתערבות בגויים אשר סביבותם, ובהם עמון ומואב.

להשקפה זו מצא גייגר עיגון נאות בתקופת עזרא ונחמיה: הגישה השלטת בספרים אלה היא הגישה הבדלנית, וגייגר שם לב לאותם כתובים העוסקים בעמון ומואב דווקא: עזרא ט, א; נחמיה יג, כג ובמיוחד שם א-ג: "ביום ההוא נקרא בספר משה באזני העם ונמצא כתוב בו אשר לא יבוא עמני ומאבי בקהל האלהים עד עולם כי לא קדמו את בני ישראל בלחם ובמים וישכר עליו את בלעם לקללו ויהפך אלינו הקללה לברכה" (ציטוט מדברים כג, ד-ו).

טענת הפולמוס עשויה להתחזק עם השוואת המפגש בין רות ובעז בגורן (רות ג) לבין מעשה בנות-לוט, שביקשו להיבנות מאביהן (בראשית יט, ל-לח), ועמידה על היותם סיפור ובבואתו.

המעשה בבנות-לוט הוא סיפור פסבדו-איטיולוגי, מהתלה עברית מגמתית על מוצאם הבלתי מכובד של עמון ומואב, שני העמים הקרובים המרבים להיזכר יחדיו במקרא. הולדתם של העמים הללו כתוצאה מגילוי עריות מסבירה את האיסור החמור החל על קבלתם לקהל ה' (דברים כג, ד-ו).

על מגמת הסיפור עמדו חכמינו: "ויאמר ה' מסיני בא' כשנגלה המקום ליתן תורה לא על ישראל בלבד הוא נגלה אלא על האומות... הלך לו אצל בני עמון ומואב ואמר להם מקבלים אתם את התורה אמר לו מה כתוב בה אמר להם לא תנאף אמרו לפניו רבש"ע כל עצמה של ערוה שלהם הוא שנאמר 'ותהרין שתי בנות לוט מאביהן'" (ספרי, זאת הברכה, ס' שמג).

נציג את קווי הדמיון שבין סיור בנות-לוט למסופר ברות פרק ג, דמיון המבליט את השוני ומבטא את מגמתה הפולמוסית של תמונת הגורן במילה:

- א. בשני הסיפורים שלושה משתתפים – שתי נשים וגבר.
- ב. שניהם מספרים על מותם של שני בחורים: חתני לוט, שנותרו בעיר ההפוכה, ובני נעמי – שמתו במואב.
- ג. בשניהם מבקשות הנשים לפתור את בעיית העדר הזרע.
- ד. המבוגרת בשתי הנשים היא היוזמת והמתכננת את המפגש הלילי.
- ה. בשני הסיפורים שותה הגבר לפני שהאשה באה אליו בלילה (בראשית יט, לב-לג; רות ג, ז).
- ו. בספר בראשית הנשים הבאות אל הגבר הן בנותיו, ובמגילה מכנה הגבר את האשה "בתי" (ג, י).
- ז. מספר שורשים משותפים לשני הסיפורים: ש.כ.ב. (בראשית יט, לב, לג, לד, לה; רות ג, ד, ז, ח, יג, יד); מלת שלילה + י.ד.ע. (בראשית יט, לג, לה; רות ג, יד).

נראה עתה כיצד מתבלט השוני על רקע הדמיון:

- א. במגילת רות מצוקת העדר הזרע הוא ממשית – לנעמי ולנחלתה לא היתה גאולה לולא נישואיה של רות. לעומת זאת, בבראשית יט מצוקת העדר הזרע היא מלאכותית. בנות לוט מניחות (שלא בצדק) כי "אבינו זקן ואיש אין בארץ לבוא עלינו כדרך כל הארץ" (פס' לא). אביהן זקן, ואצה להן הדרך לעשות מעשיהן. הן תובעות את אביהן בעורמה והוא, הידוע כי החורבן מקומי בלבד (ראה יט, יב, יד), אינו יכול להעמיד אותן על טעותן.
- ב. בסיפור התורה הבת הבכורה היא, כאמור, היוזמת; היא המציעה להיבנות מן האב, והיא הראשונה המפיקה את זממה ומעודדת את אחותה לעשות כמותה. גם בשעת מתן השמות לילדים, היא נראית מופקרת יותר ואינה מתביישת "לקרוא לילד בשמו", ומכנה אותו מואב, שם המדגיש את היותו בן אביה, תוצאה של גילוי עריות! גם בתמונת הגורן שבמגילה, המבוגרת היא היוזמת והיא המשכנעת את הצעירה: עד לפתיחת פרקנו היתה רות הגורם היוזם ביחסיה עם נעמי; היא שדבקה בה, למרות ניסיונותיה החוזרים ונשנים של נעמי להניאה מזאת, והיא שהציעה לצאת לשדה כדי להביא דבר

מאכל. והנה, עתה מתחלפים התפקידים; היוזמה עוברת אל נעמי: "בתי הלא אבקש לך מנוח" (ג, א), וזאת כדי להדגיש את צניעותה ואת אי-אנוכיותה של רות. נעמי אף מזכירה כי עד כה שהתה רות עם נערותיו של בעז (ג, ב), פרט שהודגש פעמים הרבה בפי בעז (ב, ח), בדברי רות לנעמי (פס' כא), ושוב בפי נעמי (פס' כב) והמספר (פס' כג), הכול כדי ללמדנו מה צנועה היא. צניעותה והעדר אנוכיותה עולים גם מדברי בעז, האומר שיכלה לבחור באחד הבחורים (ג, י) ולא היתה חייבת לצפות לגואל ממשפחת חמותה. המספר אף מדגיש שבהליכתה אל הגורן עושה רות את רצון חמותה: "ותאמר אליה כל אשר תאמרי אלי אעשה ותרד הגרן ותעש ככל אשר צוה חמותה" (ג, ה-ו). בעוד שמטרתן של בנות לוט היא להעמיד לעצמן זרע, מטרתן של נעמי ורות היא המשך קיומה של המשפחה על-ידי נישואין כשרים לגואל: הוראותיה של נעמי בפס' ג: "ורחצת וסכת ושמת שמלתיך עליך...". מזכירות את תיאור ההכנות לנישואין ביחזקאל טז, ט-י: "וארחצך במים... ואסכך בשמן... ואלבישך רקמה".

ג. בסיפור התורה הבנות משקות את אביהן יין לשכרה, כדי שתוכלנה לעשות בו כרצונן. לעומת זאת מצווה נעמי על רות להמתין "עד כלתו (של בעז) לאכל ולשתות" (פס' ג) ואמנם זו מצפה עד אשר "ויאכל בעז וישת וייטב לבו" (פס' ז). לא נעמי ורות אחראיות איפוא לשתיית בעז, ושתייתו אינה לשם השתכרות אלא לוואי לארוחתו. אף לא נאמר במפורש ששתה יין, אם כי הדבר מסתבר מן הלשון "וייטב לבו", הקשורה פעמים הרבה למשתה יין (שמואל א כה, לו; שמואל ב יג, כח; אסתר א, י). רות צריכה להמתין עד שבעז יסיים אכילתו ושתייתו, כי אז ישתפר מצב רוחו, ככתוב: "לך אכל בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך" (קהלת ט, ז) ויהיה נכון להיענות לבקשתה.

ד. לאחר שבעז שתה ונרדם, יכלה רות לעשות בו כמעשה בנות לוט באביהן. אך מה רב ההבדל: בעוד שאם מואב ואחותה מנצלות את תרדמת האב למשגל, עושה רות מעשה סמלי בלבד – גילוי מרגלותיו – וממתינה עד שיתעורר.

ה. כאן המקום להשוות את הביטויים המשותפים לשני הסיפורים, ביטויים בעלי קונוטציה מינית מובהקת: בשני הסיפורים רווח השורש ש.כ.ב.; בבראשית נאמר על הבכורה "ותשכב את אביה ולא ידע בשכבה..." (פס' לג) והיא מציינת את הדבר באוזני אחותה: "הן שכבתי אמש את אבי" (פס' לד) ומציעה לה לעשות כמותה: "ובאי שכבי עמו" (שם). הצעירה עושה כמעשה אחותה: "ותשכב עמו ולא ידע בשכבה" (פס' לה). שש פעמים מציין איפוא הכתוב את שכיבת בנות לוט עם אביהן, ואילו במגילה אין לשון שכיבה את או עם; בעז שוכב לישון בגפו: "ויהי בשכבו וידעת את המקום אשר ישכב שם..." (פס' ד). רות צריכה לעשות רק את המעשה הסמלי ולשכב אצלו: "וגלית מרגלתיו ושכב והוא יגיד לך את אשר תעשין" (פס' ד). רות עושה כדברי נעמי: "ותגל מרגלתיו ותשכב" (פס' ז), וכשבעז מתעורר הוא מגלה אשה "שכבת מרגלתיו" (פס' ח). בעז מבקש מרות להמתין בגורן עד בוקר, גם זאת בלשון: "שכבתי עד הבקר" (פס' יג), הכופלת לדבריו "ליני הלילה" (שם) ומבהירה את כוונת הדברים. גם לבקשתו היא נענית, ושוכבת מרגלותיו (פס' יד). כך מדגישה החזרה המרובה על השורש ש.כ.ב. את ההבדל שבהתנהגות הנשים בשני הסיפורים.

ו. שני הסיפורים משתמשים בשורש י.ד.ע. עם מלת שלילה המקדימה אותו. בבראשית מציין ביטוי זה את אי ההגינות שבמעשה הבנות, לוט לא ידע מה עשו לו שתי בנותיו: "ולא ידע בשכבה ובקומה" (פס' לג, לה). לעומת זאת במגילה אסור לרות להתגלות אל בעז עד שיכלה לאכול ולשתות, היינו עד שרוחו תהא טובה עליו, לאמור: אין לעשות כמעשה בנות לוט ולהשיג דבר במרמה; צריך לדחות את הגילוי עד שהשעה תהיה יפה לכך. במגילה מציין הביטוי את דאגתו של באז לשמה הטוב של רות: "אל יודע כי באה האשה הגרן" (ג, יד).

ז. בניגוד לבנות לוט, רות אינה עושה דין לעצמה. היא אינה שוכבת עם הגבר, אלא מסתפקת בגילוי מרגלותיו (= רגליו; ראה דניאל י, ו). ללשון גילוי אין כאן המשמעות השכיחה של אקט מיני (כמו, למשל, בויקרא יח, ו-יט).

ה. כשבעז נייעור משנתו ומודע למתרחש (בניגוד ללוט, שממש שוכב עם בנותיו ואינו יודע מה הן מעוללות לו) הוא מברך את רות בחיבה "ברוכה את לה' בתי..." (ג, י); בניגוד לו, לוט שוכב עם בנותיו.

בסיכום, הדמיון שבין תמונת הגורן במגילה לבין מעשה בנות לוט מעמיד אותנו על מעלתה של רות המואבייה, לעומת אמו של מואב ואחותה. מה שעשתה אם מואב בניגוד למוסר המקובל, ברמותה את אביה-מולידה, עושה רות במצוות חמותה, בצניעות, באיפוק ובדרך מוסרית, וזאת כדי לקיים ולממש את דיני ישראל.

למתנגדים לקבלתם של מואבי ואמוני לקהל ה', הנתלים בסיפור פריצותן של בנות לוט, ניתן להשיב איפוא במעשה רות בכלל ובתמונת הגורן בפרט.

סיפורה של רות אף הניב פירות של ממש: קביעת ההלכה שנשים מואביות ועמוניות ראויות לבוא בקהל ה', היינו, צמצום תחולתו של חוק התורה על גברים בלבד: "עמוני ומואבי אסורים ואסורן אסור עולם אבל נקבותיהם מותרות מיד" (יבמות ח, ג). המדרש מטעים שהלכה זו היא חידוש שפירסומו בא ממעשה רות, שהרי הגואל הקרוב מבעז סירב לגאול את רות, משום שלא ידע שכבר נתחדשה אותה הלכה (רות רבה ז, ט).

(6) "ותשלך אשה אחת פלח רכב על ראש אבימלך" (שופטים ט, נג);

"ותאמר האשה... הנה ראשו משלך אליך" (שמואל ב כ, כא-כב)

בהצגתה של דוגמה זו נפתח בעניין שולי לכאורה: בשלוח יואב מלאך אל דוד, לבשר לו על מות אוריה, הוא שם בפיו דברים שיש בהם כדי להשיב את חמת המלך, אם זו תעלה בו בגין הקורבנות הרבים, שתבע סילוקו של אוריה.

יואב חושש פן ידלה המלך תקדים מדברי-ימיהן של מלחמות ישראל, כדי להביע אכזבתו מן הניהול הכושל של המערכה, המנוגד לכל היגיון צבאי, "... מדוע נגשתם אל העיר להלחם הלוא ידעתם את אשר ירו מעל החומה. מי הכה את אבימלך בן ירבשת הלוא אשה השליכה עליו פלח רכב מעל החומה וימת בתבץ למה נגשתם אל החומה..." (שמואל ב יא, כ-כא).

חששו של יואב היה חשש שווא; כאשר מקדים השליח תרופה למכה ומבשר למלך כי אוריה מת, נחה דעתו של המלך (פס' כה); על-פי תרגום השבעים, לעומת זאת, נהג דוד ממש כפי שציפה יואב: "... ויחר לדוד על יואב ויאמר אל המלאך למה נגשתם אל העיר להלחם הלוא ידעתם את אשר ירו מעל החומה. מי הכה את אבימלך בן ירבעל הלוא אשה השליכה עליו פלח רכב מעל החומה וימת בתבץ למה נגשתם אל החומה..." השלמה זו של השבעים אינה נחוצה; למילית "כי" בראש פסוק כג יש משמעות של פתיחת דיבור ישיר.

גם הופעתו היחידה של זכר מעשהו של אבימלך בנוסח המסורה עוררה תמיהה מסוימת; אך התמיהה על חששו של יואב, כי דוד ייזקק לסוגיית מות אבימלך, תיחלש אם ניתן דעתנו על כך כי דווקא עיצובם של הדברים שדוד לא אמרם נועד להטיל צל כבד על דמותו של המלך; המלך לא גילה ולו משהו מן הצער שאנו ויואב ציפינו שיגלה בהיודע לו דבר אובדנם של חייליו האמיצים בקרב. טעם נוסף, וחשוב לא פחות, להזכרת המעשה באבימלך בסיוור מלחמתו של יואב ברבת בני עמון, יתברר לנו בהמשך.